

بسمه تعالی

درسنامه درس نهم جغرافیای ایران - سکونتگاه های ایران

تهیه کننده: زاهدین ساکی

شکل گیری سکونتگاه ها

تعریف سکونتگاه از دیدگاه جغرافیا: سکونتگاه محلی است از مجموعه مساکن که عوامل طبیعی و انسانی در شکل گیری آن نقش دارند

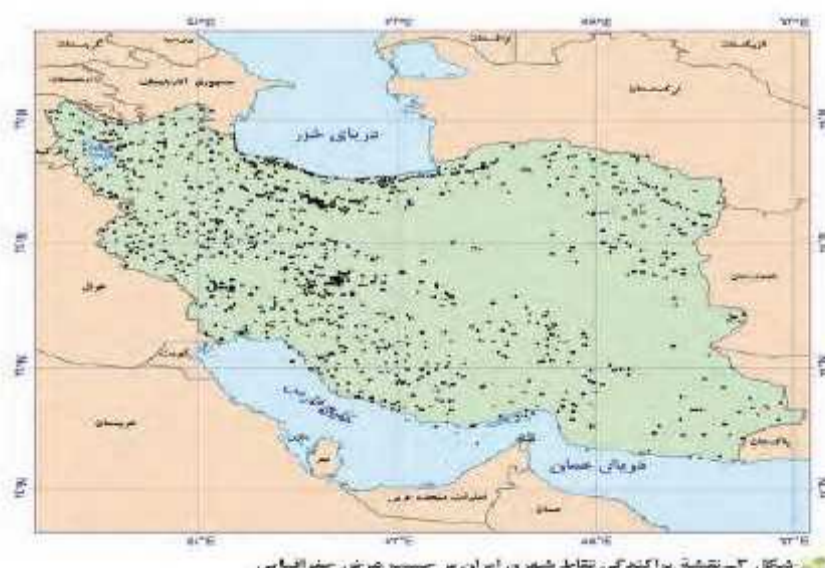
عوامل مؤثر در شکل گیری سکونتگاه های شهری و روستایی ایران

عوامل طبیعی	۱- آب ۲- خاک حاصلخیز ۳- ارتفاع ۴- عرض جغرافیایی ۵- شیب زمین
عوامل انسانی	۱- عامل دفاعی امنیتی ۲- عامل ارتباطی ۳- عوامل سیاسی و اجتماعی ۴- مذهبی و فرهنگی

- ❖ آب بیشترین اهمیت را در شکل گیری سکونتگاه های شهری و روستایی ایران داشته است.
- ❖ بسیاری از سکونتگاه های اولیه، در کنار رودها به وجود آمده اند
- ❖ با ساکن شدن انسان در یک مکان، اولین سکونتگاه ها به نام روستا پدید آمد.
- ❖ افزایش جمعیت در سکونتگاه های روستایی، زمینه ساز ایجاد شهرهای اولیه شد
- ❖ بزرگ ترین شهرهای ایران در گذشته، در مسیر راه های کاروان رو و بازرگانی داخلی یا خارجی شکل گرفته است

جدول ۱- پراکنندگی شهرهای ایران بر اساس ارتفاع

درصد شهرها	ارتفاع
۷۲٪	پایین تر از سطح دریا تا ۵۰۰ متر
۱۲٪	۵۰۰-۱۰۰۰
۵٪	۱۰۰۰-۲۰۰۰
۷٪	۲۰۰۰ به بالا

شکل ۳- نقشه پراکنندگی نقاط شهری ایران بر سبب عرض جغرافیایی

عوامل اثرگذار در گسترش سکونتگاه ها

- ❖ عوامل اثرگذار در گسترش سکونتگاه ها عوامل اثرگذار مانند آب، خاک، شیب زمین و... نه تنها در پیدایش سکونتگاه ها، بلکه در تغییرات به وجود آمده در آنها نقش دارد.
- ❖ شرایط جغرافیایی (طبیعی، انسانی) مناسب، در گسترش سکونتگاه ها اثرگذار است
- ❖ گاهی عوامل طبیعی یا انسانی، موقعیتی به وجود می آورد که یک سکونتگاه اعتبار خود را از دست می دهد یا از بین می رود؛ به طور مثال شهر باستانی بیشاپور، که در شمال غربی کازرون قرار دارد در زمان ساسانیان از اهمیت ارتباطی مهمی در ایران برخوردار بود. این شهر تا قرن هفتم هجری، آباد و مسکونی بود. جنگ و بیماری سبب از بین رفتن این شهر شد

انواع سکونتگاه ها از نظر شیوه زندگی در ایران

<p>عشایری</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ قدیمی ترین نوع سکونتگاه که در ایران شناخته شده است، سکونت و یک جا نشینی دائمی دیده نمی شود. ❖ عشایر به طور مستقیم از منابع طبیعی استفاده می کنند. ❖ در ایران، وجود کوه های البرز و زاگرس و نیز دشت های پست و هموار مجاور آنها از قرن ها پیش اوضاع مساعدی را برای دامپروری فراهم کرده است. ❖ عشایر، زندگی اجتماعی قبیله ای دارند و از ایل و طایفه تشکیل شده اند و پیوندهای خویشاوندی با هم دارند. ❖ ایل سون، بختیاری، قشقایی و ترکمن از ایلات عمده کشور ایران هستند
<p>روستایی</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ روستا، محلی است که فعالیت اغلب ساکنان آن به زمین وابسته است ❖ بیشتر روستاییان به کشاورزی اشتغال دارند. ❖ روستاییان نسبت به آداب و رسوم محل زندگی خود، پایبند هستند. ❖ بسیاری از روستاییان در کاشت، داشت و برداشت محصول، با یکدیگر همکاری می کنند. ❖ هوای پاک، طبیعت زیبا و زندگی ساده آرامش بیشتری را برای روستاییان فراهم آورده است. ❖ معمولاً در روستاها، عرضه خدماتی نظیر بیمارستان، فروشگاه و حمل و نقل عمومی، کمتر و محدودتر است
<p>شهری</p>	<ul style="list-style-type: none"> ❖ در سال ۱۳۹۵ طبق گزارش مرکز آمار ایران منظور از شهر هر یک از نقاط جغرافیایی است که دارای مصوبه هیئت دولت بوده و دارای شهرداری باشد. ❖ شهر از نظر بافت ساختمانی، اشتغال و سایر عوامل، دارای سیمایی با ویژگی های خاص خود است. ❖ جمعیت زیاد شهرها به خدمات و تسهیلات بیشتری نیاز دارد. ❖ جمعیت زیاد سبب شده است خانه ها فشرده و محله ها پرتراکم شود. ❖ بیشتر مردم سکونتگاه های شهری، در بخش خدمات و صنعت شاغل هستند. ❖ در شهرها معمولاً تفاوت بسیاری در ارزش ها، آداب و رسوم و شیوه زندگی مردم مشاهده می شود.

شکل سکونتگاه ها

اجزای سکونتگاه های روستایی

خانه ها، مزارع، چراگاه ها، باغ ها، مکان های عمومی، مساجد، میدان ها و شبکه معابر یا راه ها

اجزای سکونتگاه شهری

کاشانه ها (آپارتمان ها)، خیابان ها، میدان ها، مکان های آموزشی و تفریحی، دانشگاه ها، بازار و مراکز درمانی

❖ چگونگی قرارگیری پدیده های طبیعی و انسانی در سکونتگاه ها، شکل های مختلفی از سکونتگاه را به وجود آورده است.

اشکال روستاها

شکل	توضیحات
پراکنده	خانه ها با فاصله از هم قرار دارد زمینهای کشاورزی در اطراف خانه ها قرار دارند
متمرکز	طولی (خطی) در منطقه ساحلی و یا کناره یک رود قرار دارد و یا در امتداد یک جاده شکل می گیرد
	پلکانی در دامنه یک کوه استقرار یافته
	میدانگاهی در اطراف چشمه ها، چاه ها و مظهر قنات ها گسترش می یابد،

❖ روستاهای متمرکز تحت تأثیر پدیده های اطراف خود است

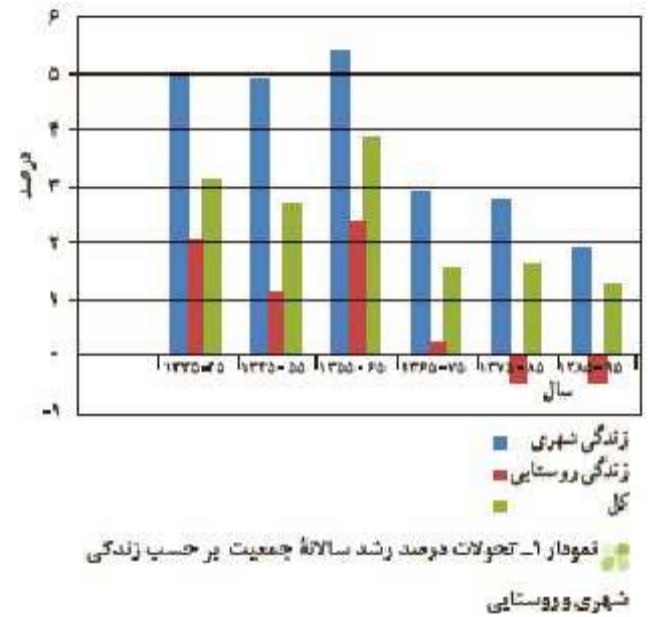
اشکال شهرها

❖ شهرها با توجه به چگونگی پیدایش و کارکردهای مختلف خود، شکل های متفاوت دارند

شکل	توضیحات	مثال
شعاعی (ستاره ای)	در این نوع از شهرها، شهر دارای یک مرکز اصلی (میدان) بوده و خیابان ها و شبکه های مهم از آن مرکز به صورت شعاعی منشعب می شوند و سایر فضاها، اطراف آنها شکل می گیرند.	همدان
شطرنجی	در این شهرها، یک شبکه مستطیل شکل از راه های ارتباطی، زمین های شهر را به بلوک ها و قطعات همسان تقسیم می کند	سلماس
خطی	شهری که حول محورهای ارتباطی (ریلی و جاده ای) و یا در امتداد رود، دریا و دریاچه به صورت خطی شکل گرفته است.	بوشهر

تغییرات جمعیتی سکونتگاه های ایران

- ❖ افزایش جمعیت سبب شده است که شکل سکونتگاه ها به تدریج تغییر یابد.
- ❖ رشد سریع جمعیت از یک سو، بر تعداد جمعیت شهرها افزوده و از سوی دیگر با تبدیل نقاط روستایی به شهر (تأسیس شهرداری)، تعداد نقاط شهری را افزایش داده است.
- ❖ در سه دهه اخیر، ایران شاهد تغییرات زیادی در جمعیت و ظاهر سکونتگاه های خود بوده است.
- ❖ این تغییرات در شیوه زندگی اجتماعی اقتصادی آنان هم اثر داشته است.

پیدایش شهرهای پرجمعیت؛ خوب یا بد؟

- ❖ کشور ما هم در دهه های اخیر، رشد سریع شهرنشینی داشته است.
- ❖ از حدود سال ۱۳۶۰ ه. ش بیش از ۵۰٪ از جمعیت کشور در شهرها زندگی می کنند.
- ❖ اما در سال های اخیر ۸ شهر ایران، جمعیت بیشتری را در خود جای داده است. که در سال ۱۳۹۰ بیش از یک میلیون نفر جمعیت داشته است.

❖ در ایران به شهرهایی که جمعیت بیش از یک میلیون نفر داشته باشد، **کلان شهر** می گویند.

- ❖ در شهرها، مخصوصاً شهرهای بزرگ، مشکلات و نارسایی هایی به چشم می خورد. این نارسایی ها در زمینه های مختلف اجتماعی، اقتصادی و زیست محیطی، زندگی در این شهرها را دشوار کرده است

نقش سکونتگاه ها

- ❖ نقش هر سکونتگاه براساس وضع جغرافیایی آن، اعم از طبیعی یا انسانی تعیین می شود؛
- ❖ به طور مثال، **شهرهای مقدس مشهد و قم** به دلیل وجود زیارتگاه ها مورد توجه زائران است این شهرها را **زیارتگاهی** می نامند
- ❖ **شهرهای بوشهر و انزلی** به دلیل قرارگیری در کنار دریا قابلیت پهلو گیری و تخلیه بارگیری و نگهداری کالاهای ورودی و خروجی را دارند که به **شهرهای بندری** مشهورند.
- ❖ **شهر تهران** به دلیل پایتخت بودن، استقرار وزارت خانه ها، سفارتخانه ها و مراکز بزرگ اداری دارای **نقش سیاسی** اداری می باشد.
- ❖ **شهرهای اصفهان و اراک** به دلیل وجود کارخانه های مهم و متعدد، **نقش صنعتی** دارند.

درباره نقش سکونتگاه ها به نکته های زیر توجه کنید.

- ❖ امروزه اغلب سکونتگاه ها چند نقش دارند و این نقش ها را با هم ایفا می کنند. مثل تهران که نقش سیاسی، اداری، مذهبی، صنعتی، دانشگاهی و ... را داراست.
- ❖ نقش سکونتگاه ها در چهره و سیمای آنها منعکس می شود. سیمای سکونتگاه دانشگاهی با سکونتگاه صنعتی تفاوت دارد.
- ❖ ممکن است نقش سکونتگاه در طول زمان تغییر کند یا تکامل و توسعه یابد؛ مثلاً سکونتگاه صنعتی به تدریج نقش های اداری و سیاسی را نیز به عهده بگیرد

شهرگزیزی

تعریف - با توجه به مشکلات شهرهای بزرگ در سال های اخیر از جمله آلودگی هوا، گرانی مسکن و آسیب های اجتماعی، حرکت جمعیت از شهرهای بزرگ به مکان های کوچک تر یا روستاها آغاز شده است. این پدیده را **شهرگزیزی یا مهاجرت معکوس** می گویند

موفق باشید